

PRAWO PATRONATU W USTAWODAWSTWIE POLSKIM W OKRESIE 1918-1939

THE RIGHT OF PATRONAGE IN POLISH LEGISLATION IN THE PERIOD 1918-1939

Dr Ryszard Pankiewicz

Akademia Zamojska, Polska

e-mail: ryszard.pankiewicz@akademiazamojska.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0003-2574-0550>

Abstrakt

Okres II Rzeczypospolitej był szczególnym czasem w historii Polski, w którym odradzający się naród po okresie przebywania pod zaborami podjął wysiłek kształtowania ustroju i struktur administracji publicznej oraz ustawodawstwa polskiego. Szczególnym obszarem regulacji prawnych było ukształtowanie ram prawnych dotyczących relacji ze Stolicą Apostolską oraz ustawodawstwa krajowego odnoszącego się do tych samych osób – obywateli i wiernych Kościoła katolickiego. Do istotnych wspólnych spraw należało uregulowanie finansowego wsparcia Kościoła katolickiego przez państwo i wiernych świeckich. Zasadniczym przedmiotem opracowania jest analiza przepisów prawnych dotyczących sytuacji prawnej patrona (opiekuna kościoła) i jego uprawnień oraz zobowiązań w świetle obowiązujących w badanym okresie regulacji prawnych, w tym w okresie przejściowym prawa państw zaborczych oraz prawa krajowego. W artykule także zwrócono uwagę na doniosłość analizowanej instytucji patronatu, czego potwierdzeniem jest orzecznictwo Najwyższego Trybunału Administracyjnego i Sądu Najwyższego oraz debata parlamentarna w przedmiocie uregulowania tego prawa przez Sejm.

Słowa kluczowe: relacje Kościół-państwo, prawo patronatu, finansowanie kościołów i związków wyznaniowych

Abstract

The period of the Second Polish Republic was a special time in the history of Poland, when the nation, reborn after a period of partition, made an effort to shape the system and structures of public administration and Polish legislation. A special area of legal regulations was the development of the legal framework regarding relations

with the Holy See and national legislation relating to the same persons – citizens and faithful of the Catholic Church. Important common issues included regulating the financial support of the Catholic Church by the state and the lay faithful. The main subject of the study is the analysis of legal provisions concerning the legal status of the patron (church guardian) and his rights and obligations in the light of the legal regulations in force in the period under examination, including the transitional period of the law of the occupying states and national law. The article also draws attention to the significance of the analyzed institution of patronage, which is confirmed by the case law of the Supreme Administrative Tribunal and the Supreme Court as well as the parliamentary debate on the regulation of this right by the Sejm.

Keywords: Church-state relations, patronage law, financing of churches and religious associations

Wprowadzenie

Okres II Rzeczypospolitej z uwagi na odradzające się państwo polskie był bardzo ważny pod każdym względem, w tym społecznym, gospodarczym i politycznym. Jednym z zasadniczych kwestii było także powstanie systemu prawnego, który gwarantowałby sprawne działanie państwa. Po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. obowiązywały na poszczególnych obszarach Polski uregulowania państw zaborczych, które stanowiły podstawę prawną regulacji stosunków społecznych. Władze rządowe podjęły działania nad organizacją całego państwa, w tym także proces unifikacji prawa, który w konsekwencji „stawiał” państwo polskie na nowych stabilnych fundamentach prawnych. W niniejszym artykule zostaną poddane analizie regulacje prawne dotyczące prawa patronatu państw zaborczych obowiązujące na Ziemiach Odzyskanych przez Rzeczpospolitą oraz w ustawodawstwie krajowym i orzecznictwie sądów powszechnych, a także polemika parlamentarna w Sejmie ustawodawczym obejmująca prawo patronatu.

1. Regulacje prawa patronatu na ziemiach polskich po odzyskaniu niepodległości

Sytuacja prawna patronów w ustawodawstwie państw zaborczych znacząco różniła się od siebie. Po byłym zaborze pruskim¹ głównie

¹ Por. ustawa z dnia 1 sierpnia 1919 r. o tymczasowej organizacji zarządu b. dzielnicy pruskiej, Dz. U. Nr 64, poz. 385.

obowiązywały przepisy ustawy z dnia 20 czerwca 1875 r. *o zarządzie majątków w gminach kościelnych katolickich*² i Landrechtu Pruskiego³, a w byłym zaborze austriackim przepisy powstałe począwszy od końca XVIII w.⁴ [Abraham 1926, 166; Kumaniecki 1930, 240]. Sytuacja odmiennie ukształtowała się na ziemiach dawnego zaboru rosyjskiego z uwagi na niemal całkowite zniesienie prawa patronatu ukazami carskimi z 1864⁵ i 1865 r.⁶ W pozostałych zaś sprawach kościelnych obowiązywały przepisy powstałe w okresie Królestwa Polskiego⁷ [Kumaniecki 1930, 240]. Potwierdzeniem obowiązywania i stosowania tych przepisów były np. okólniki, tj. urzędowe pisma organów administracyjnych skierowanych do niższych organów

² W § 39-41 ustawy z 1875 r. określono stanowisko patronów i przeprowadzenie spraw patronackich. Zgodnie z prawem w skład Gminnej Rady Kościelnej oprócz parocha i członków z wyboru (od 4-10) wchodził patron. W ustawie określono m.in. sytuację patrona wobec dozoru kościelnego, odwołanie się do dozoru wobec sprzeciwu patrona do Urzędu Wojewódzkiego (tzw. rezolut budowlany uchylający sprzeciw), odwołanie się od decyzji Urzędu Wojewódzkiego do Ministerstwa W.R. i O.P. w terminie 14 dni. Ustawa określała wyłącznie trybu postępowania administracyjnego. Sprawę dodatków do podatków na rzecz gmin katolickich określono w ustawie z dnia 14 lipca 1905 r. (G.S. 179) oraz rozporządzeniu wykonawczym z dnia 24 marca 1906 r. Zgodnie z tymi przepisami dodatki kościelne mogły być nałożone tylko w sytuacji, w której nie wystarczały dochody z majątku kościelnego lub pochodzące ze świadczeń patrona i innych zobowiązanych do tego osób. Zob. Kumaniecki 1930, 241-42.

³ Por. Powszechne pruskie prawo krajowe § 707, 708, 709, II.11.

⁴ Obowiązywała ustawa z dnia 15 sierpnia 1866 r. *o pokryciu kosztów stawiania i utrzymywania budynków kościelnych i plebańskich w parafiach wyznania katolickiego, tudzież sprawiania przyrządów i sprzętów kościelnych* (Dz.U.K. Nr 28), która była znowelizowana ustawami z dnia 16 kwietnia 1869 r. (Dz.U.K. Nr 25) i z dnia 20 sierpnia 1905 r. (Dz.U.K. Nr 100) oraz ustawą z dnia 26 lipca 1919 r. zmieniającą postanowienia § 8 a i § 16 galicyjskiej ustawy z dnia 15 sierpnia 1866 r. *o konkurencji kościelnej*, w brzmieniu noweli z dnia 16 kwietnia 1896 r., obowiązująca na terytorium b. Galicji (Dz. U. Nr 67, poz. 405).

⁵ Ukaz Najwyższy z 14/26 lipca 1864 r. *o kolatorii w parafiach rzymsko-katolickich oraz o porządku wybierania proboszczów greko-unickich i zawiadywania własnością greko-unickich cerkwi*, Dz.P.K.P. t. LXII, s. 281 i n.

⁶ Ukaz Najwyższy z 14/26 grudnia (Dz.P.K.P. t. LXIII, s. 378) wprowadzał kierowanie przez administratorów parafiami łacińskimi. Ukaz dotyczył większości parafii w byłym Królestwie, tj. 1471 parafii (ogółem było 1638 parafii). Tym samym patroni tych kościołów pozbawieni zostali faktycznego wykonywania przywileju prezenty.

⁷ Dekret królewski ustanawiający dozory kościelne i zasady utrzymania budowli kościelnych, 6/18 marca 1817 r. (Dz.P.K.P. t. VI, s. 244-49) oraz dekret królewski uzupełniający przepisy dekretu z dnia 6/18 marca 1817 r., 25 grudnia/6 stycznia 1823/1824 r. (Dz.P.K.P. t. VIII, s. 320-50).

w zakresie m.in. stosowania odpowiednich przepisów prawnych⁸ [Jaworski 1920, 703-704].

Na zachodzie Polski tymczasowo stosowane były ustawy i przepisy niemieckie⁹. Niemiecki Kodeks cywilny¹⁰ regulował prawo posiadania rzeczy, jednakże nie określał uprawnień posiadania praw, o ile zgodnie z § 96 Kodeksu nie stanowiło ono części składowej gruntu. W Kodeksie określono, przy spełnieniu określonych przesłanek, zasady ochrony posiadania przy służebnościach gruntowych i ograniczonych służebnościach osobistych. Posiadanie prawa patronatu nie było przedmiotem Kodeksu cywilnego, ale określono je w Powszechnym Prawie Krajowym (II. 11 § 576, 605) [Lisowski 1933, 379; Dąbrowski 1937, 114]. Zgodnie z przyjętą zasadą, przepisy te obowiązywały na zachodnich ziemiach Rzeczypospolitej.

Na terenach byłej Galicji przestrzegane były przepisy obowiązujące pod zaborem austriackim¹¹. Pierwotna treść regulacji w poszczególnych

⁸ Zob. Okólnik Ministra Spraw Wewnętrznych do wszystkich Przewodniczących Wydziałów Powiatowych z dnia 10 grudnia 1919 r. w sprawie dozorów kościelnych (806, SP. 1618/2), Dz. U. M.S.W. z 1920 r., Nr 6, poz. 849, w którym określono, że organem nadzoru nad dozorami kościelnymi w I instancji jest Starosta, któremu przysługiwały prawa dawnego naczelnika powiatu, określone w instrukcji z dnia 15/27 marca 1863 r. o budowie, restauracji i reparacji kościołów i innych zabudowań parafialnych w parafiach rzymskokatolickich, Dz.P.K.P. t. LXI, s. 165-78.

⁹ Zob. przedmowę do Kodeksu cywilnego obowiązującego na ziemiach zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej: „[...] wedle art. 2 ustawy z 1 sierpnia 1919 r. poz. 385/64 DURP kodeks cywilny niemiecki (jak i inne niemieckie ustawy czy rozporządzenia) obowiązuje tymczasowo na ziemiach zachodnich Rzeczypospolitej nadal w tem brzmieniu, w jakim obowiązywał na tem terytorium w chwili jego ostatecznego oderwania od Rzeszy niemieckiej wzgl. wejścia w życie powyższej ustawy. Wprowadzenie do jego tekstu zmian możliwe było tylko na drodze ustawodawczej. Skoro to zaś nie nastąpiło, rzeczą wydawcy jest jedynie przełożenie tekstu oryginalnego a zarazem wskazanie, jakich zmian w praktyce dokonać w nim, należy ze względu na jego obowiązywanie na polskim obszarze państwowym” [Lisowski 1933, 5-6]; *Kodeks cywilny obowiązujący na ziemiach zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej (Przekład urzędowy)*, t. X, Wydawnictwo Ministerstwa Sprawiedliwości. Zbioru ustaw ziem zachodnich, T. X, Warszawa-Poznań 1923.

¹⁰ Bürgerliche Gesetzbuch (Niemiecki kodeks cywilny) z dnia 18 sierpnia 1896 r., przekład na język polski, w: *Kodeks cywilny obowiązujący na ziemiach zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej*; zob. także: Lisowski 1933, 1-1045.

¹¹ Patronat kościelny był uregulowany w § 32-34 ustawy z dnia 7 maja 1874 r. określającej przepisy o uregulowaniu zewnętrznych stosunków prawnych Kościoła katolickiego (Dz.P.P. Nr. 50).

zakresach była zmieniana przez parlament Rzeczypospolitej. Przykładem jest ustawa z dnia 26 lipca 1919 r. zmieniająca postanowienia § 8 i § 16 galicyjskiej ustawy z dnia 15 sierpnia 1866 r. *o konkurencji kościelnej*. Ustawa, która nowelizowała przepisy dotyczące m.in. ponoszenia kosztów na wybudowanie i utrzymanie budynków kościelnych¹² [Jaworski 1920, 704-705], regulowała w § 16 udział patrona na nowych zasadach przy pertraktacjach konkurencyjnych¹³. Patron mógł w nich uczestniczyć osobiście lub przez swojego zastępcę. Ustawa weszła w życie 1 sierpnia 1919 r., a zobowiązaniem do jej wykonania był Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Ponadto, na terenach dawnego zaboru austriackiego spory z zakresu prawa patronatu były rozpatrywane w zależności od przedmiotu w dwóch trybach, administracyjnym i sądowym. Wszelkie spory o istnienie prawa patronatu były rozstrzygane przez władzę administracyjną w porozumieniu z władzą kościelną¹⁴. Właściwości sądowej poddane były sprawy sporne dotyczące ustalenia, komu przysługuje prawo patronatu nad kościołem lub beneficjum¹⁵.

¹² Ustawa zmieniająca postanowienia § 8 a i § 16 galicyjskiej ustawy z dnia 15 sierpnia 1866 r. *o konkurencji kościelnej* (Dz.U.K. Nr. 28), w brzmieniu noweli z dnia 16 kwietnia 1896 r. (Dz.U.K. Nr 25), obowiązująca na terytorjum b. Galicji z dnia 26 lipca 1919 r. (Dz. U. 1919 nr 67 poz. 405).

¹³ „[...] § 16. Do pertraktacji konkurencyjnej wezwane będą wszystkie do konkurencji obowiązane strony równoczesnem ostrzeżeniem, iż na wypadek niestawienia się uznane będą za przyzwalające na zamierzoną budowę, tudzież do dodatków na nie wypadających pociągnięte zostaną. Patron ma prawo użycia w miejsce swoje umocowanego do tej czynności zastępcy. Przy rozprawie konkurencyjnej ma jeden głos każda moc fundacji, umowy lub ustawy do konkurencji obowiązana strona, a mianowicie ordynarjat, paroch, patron, z każdej z każdej gminy pełnomocnik, obrany bezwzględnią wielkością głosów przez parafian tegoż samego obrządku, prawo wyboru w gminie mających. Każdej z tych stron należy się głos bez względu na to, czy w danym razie przyczynią się do pokrycia kosztów. Do powzięcia uchwały potrzebna jest bezwzględnią większość głosujących (tamże).

¹⁴ Zob. Ustawa z dnia 1 sierpnia 1895 r. *o wykonywaniu sądownictwa i o właściwości sądów zwyczajnych w sprawach cywilnych* (Norma jurysdykcyjna) oraz Ustawa z dnia 1 sierpnia 1895 r. *zaprowadzająca Ustawę o wykonywaniu sądownictwa i właściwości Sądów zwyczajnych w sprawach cywilnych* (Dz ust p m 110). Zob. <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/en/dlibra/publication/83892/edition/79678/ustawa-z-dnia-1-sierpnia-1895-o-wykonywaniu-sadownictwa-i-wlasciwosci-sadow-zwyczajnych-w-sprawach-cywilnych-norma-jurysdykcyjna-razem-z-ustawa> [dostęp: 20.10.2024].

¹⁵ „[...] Natomiast spory o to, komu przysługuje prawo patronatu nad kościołem lub beneficjum, należą do sądu w myśl ustawy z dnia 7 maja 1874 r. *o uregulowaniu zewnętrznych stosunków*

Prawo patronatu właściwe państwu było szczególnie chronione zgodnie z ustawą z dnia 31 lipca 1919 r. *o utworzeniu Prokuratorji Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej*¹⁶ [Kumaniecki 1920, 29-33]. Zgodnie z art. 3 ust. 6 do majątku Państwa i do podmiotów prawnych, które pod względem zastępstwa i porady prawnej stały na równi ze Skarbem Państwa, należało prawo patronatu przysługujące państwu i podmiotom prawnym wymienionym w ust. 1¹⁷ i 5¹⁸ ustawy. W kompetencji zastępstwa prawnego państwa także był m.in. majątek kościelny i majątek beneficjów duchownych w sytuacji, gdy chodziło o pierwotne fundowanie kościoła albo duchownego beneficjum (art. 3 ust. 8)¹⁹. Zastępstwo prawne w tym zakresie ustało po wejściu w życie Konkordatu z 1925 r.²⁰ i przepisów wykonawczych²¹.

prawnych kościoła katolickiego, Dz. u. p. Nr. 50, § 33. W myśl § 34 tej ustawy spory wynikające z istniejącego patronatu należą do władz administracyjnych. Tylko gdy patron domaga się uznania wolności od świadczeń z szczególnych powodów prywatno-prawnych, może udać się na drogę sądową, a władza administracyjna wydaje tymczasem prowizoryczne konieczne zarządzenia [Windakiewicz 1926, 30-31].

¹⁶ Dz. U. Nr 65, poz. 390.

¹⁷ Ust. 1: „Majątek Państwa w ogóle, a więc wszystkie państwowe podatki, opłaty, czynsze, daniny, monopole, dobra i lasy państwowe, królewszczyzny, wszelkie roszczenia państwowe, fundusze państwowych kolei żelaznych, państwowe przedsiębiorstwa i zakłady wszelkiego rodzaju i wszelkie w ogóle do prowadzenia gospodarstwa państwowego przeznaczone przedsiębiorstwa i instytucje”.

¹⁸ Ust. 5: „Wszelki majątek ruchomy, prawa i wszelkie fundusze, pozostające pod zarządem władz państwowych podczas trwania tego zarządu, oraz te fundusze, instytucje, przedsiębiorstwa i zakłady, za których rentowność Skarb Państwa przyjął gwarancję, lub które w całości lub w części ze Skarbu Państwa są dotowane lub finansowane, a za ich niedobory Skarb Państwa jest odpowiedzialny”.

¹⁹ Art. 3 ust. 8: „Majątek kościelny i majątek beneficjów duchownych, o ile chodzi o pierwotne fundowanie kościoła albo duchownego beneficjum lub o nienaruszalność majątku zakładowego, lub tym majątkiem administrują władze państwowe, a nie, o ile chodzi o zastępstwo lub ściąganie bieżących pożytków z majątku, istniejących już kościołów lub duchownych beneficjów: następnie majątek zakładowy istniejących duchownych zakładów, klasztorów i wspólności duchownych w ogóle”; zob. także: Windakiewicz 1926, 95-97.

²⁰ Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dnia 10 lutego 1925 r. (Ratyfikowany zgodnie z ustawą z dnia 23 kwietnia 1925 r. – Dz. U. R. P. z 1925 r. Nr 47, poz. 324) [dalej: Konkordat].

²¹ Dz. U. Nr 107, poz. 967; „[...] Atoli aż do wydania przez Radę Ministrów rozporządzenia, przewidzianego w § 5 rozp. Prezydenta Rzplitej z 9 grudnia 1924 Dz.U. Nr. 107 poz. 967, a uchylającego zastępstwo kościołów i zakonów przez Prokuratorję Generalną, Prokuratorja

Mimo ustania zastępstwa procesowego, Prokuratoria Generalna udzielała opinii w kwestii prawa patronatu władzom administracyjnym w zakresie prawa partykularnego nieuchylonego przez Konkordat, zwłaszcza w byłym zaborze austriackim²².

W art. 21 Konkordatu określono „intencję” uregulowania prawa patronatu na podstawie nowego układu zawartego między Kościołem i państwem. Do tego czasu miały zastosowanie przepisy prawa świeckiego, które nie było sprzeczne z podpisanym układem i prawem kanonicznym. Należy podkreślić, że prawo patronatu było jednym z głównych elementów majątkowego prawa kościelnego, dlatego było interpretowane także w związku z innymi przepisami Konkordatu, które dotyczyły autonomii Kościoła w sprawach majątkowych. W tym zakresie odbyła się dyskusja doktryny m.in. co do określenia właściwości gminy kościelnej, rady parafialnej i dozorów kościelnych do występowania wobec patrona z roszczeniami budowy kościołów i budynków plebańskich. Sprawa ta była przedmiotem szczegółowej analizy, zwłaszcza w byłym zaborze pruskim, w którym stan prawny w tym zakresie był złożony [Cichowicz 1933, 33-40].

2. Prawo patronatu w ustawodawstwie zwykłym

W II Rzeczypospolitej Polskiej sytuację prawną patronów uregulowała ustawa z dnia 17 marca 1932 r. *o składkach na rzecz Kościoła katolickiego*²³. Zgodnie z tym aktem, na pokrycie potrzeb kościelnych parafii mogły być przeznaczone składki (art. 1). W ustawie określono, m.in. obowiązek osób do uiszczania składek zwyczajnych i nadzwyczajnych (art. 3 w zw. z art. 2), podstawę naliczania składek (art. 4 i 5), tryb uchwalenia składek przez zgromadzenie parafialne oraz skład przedstawicielstwa (art. 6)²⁴. W art. 6 ustawy

Generalna zastępować będzie majątkowe sprawy kościoła katolickiego i zakonów katolickich, o ile władza kościelna lub zakonna nie zechce skorzystać z prawa samoistnego występowania wobec sądów. Rozporządzeniem Rady Ministrów Z dnia 16 grudnia 1925 Dz. U. Nr. 127 poz. 904 uchylono właśnie obowiązek Prokuratorji Generalnej do zastępowania majątków kościelnych” [Windakiewicz 1926, 97]; zob. także: Laniewski i Kopystiański 1933, 70.

²² Zob. *Sprawozdanie Prezesa Prokuratorji Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej za rok 1927*, Prokuratoria Generalna Rzeczypospolitej Polskiej (1919-1951), PG., Warszawa 1928, s. 31.

²³ Dz. U. 1932.35.358; zob. także: Laniewski i Kopystiański 1933, 72-80.

²⁴ Regulamin wyboru przedstawicielstwa zgodnie z ustawą miało określać rozporządzenie

potwierdzono świadczenia, jakie spoczywały na patronach: „[...] W parafiach, mających patrona, zobowiązanego do szczególnych świadczeń wobec kościoła, liczba członków przedstawicielstwa zwiększa się o osobę patrona lub jego zastępcę. Patron lub jego zastępca muszą odpowiadać warunkom art. 13 niniejszej ustawy [...]”²⁵. Patron był jednak zwolniony z uiszczania składek nadzwyczajnych oraz inne osoby, obowiązane z mocy przepisów do specjalnych stałych świadczeń na rzecz parafii, o ile udział patronacki lub roczna wartość tych świadczeń przewyższa kwotę składki, przypadającej w danym roku od wspomnianych osób. W przeciwnym razie osoby te zobowiązane były do uiszczenia nadwyżki. Jak dalej określała ustawa, udział patronacki wynosił ustaloną przez przepisy prawne część składki nadzwyczajnej (art. 9). Zgodnie z prawem, składki nadzwyczajne można było uchwalać „[...] tylko na wydatki związane z budową, przebudową i konserwacją świątyń oraz innych budynków kościelnych, jak również na wydatki, związane z założeniem, urządzeniem i rozszerzeniem cmentarzy grzebalnych, gdy zwyczajne, przeznaczone dla tych celów, dochody kościelne okażą się nie wystarczające” (art. 9). Składka nadzwyczajna mogła być uchwalona jednocześnie i rozłożona na kilka lat [tamże, 39].

Składka zwyczajna i nadzwyczajna podlegała obowiązkowemu uiszczeniu (art. 7 i 15). W sytuacji, w której osoba zobowiązana do świadczenia nie dokonała wpłaty do właściwego komitetu, mimo iż wcześniej została powiadomiona pisemnie przez radę parafialną (składka zwyczajna) lub komitet wykonawczy (składka nadzwyczajna) o wysokości składki i o terminie jej płatności, należność podlegała egzekucji administracyjnej. Organem właściwym do jej przeprowadzenia były zarządy gmin, które wszczynały tryb egzekucyjny po wniesieniu wniosku komitetu wykonawczego. Podstawą prawną działania zarządu gmin były przepisy wykonawcze²⁶.

Należy zauważyć, że zgodnie z ustawą na patronie spoczywał obowiązek współuczestniczenia w budowie, przebudowie kościoła i budynków parafialnych, jednakże nie określono w niej, jaki organ może występować

Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych.

²⁵ Zob. Glinkowski 2007, 184.

²⁶ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o postępowaniu przymusowym w administracji, Dz. U. Nr 36, poz. 342.

w imieniu parafii w sytuacji, w której patron kwestionowałby swój obowiązek lub posiadanie patronatu. Doktryna w różny sposób zapatrywała się na tę sprawę. Występował pogląd, że prawo reprezentacji parafii w sporze z patronem posiadał dozór i reprezentacja parafialna. Stanowisko takie budziło jednak wątpliwości, dlatego postulowano nowelizację ustawy w zakresie zastępstwa parafii przez radę parafialną lub komitet wykonawczy, zarówno w sprawach spornych i niespornych. Ponadto, ustawa nie określała środków odwoławczych, które można był wnieść przeciwko opodatkowaniu parafian, w tym patrona [tamże, 39-40].

Ustawa o składkach na rzecz Kościoła katolickiego uchylała wszystkie dotychczasowe przepisy dotyczące pobierania podatków, względnie składek kościelnych, z wyjątkiem przepisów określających wymiar udziału patrona (datku patronackiego) (art. 17)²⁷. Przepisy dotyczące udziału patrona miały pozostać w mocy do czasu zawarcia nowego układu zgodnie z art. 21 Konkordatu. Należy przyjąć, że ustawa z 1932 r. unifikowała przepisy prawne w Rzeczypospolitej w zakresie zarządu majątkiem kościelnym (art. 17). Sprawy wszczęte na podstawie uchwał reprezentacji gminnych i dozorów kościelnych w województwach poznańskim, pomorskim oraz na podstawie uchwał konkurencyjnych w województwach krakowskim, lwowskim, tarnopolskim i stanisławowskim musiały być zakończone w ciągu jednego roku od chwili wejścia w życie ustawy. Sprawy, które nie zostały zakończone w tym czasie, ustawodawca powierzał komitetom wykonawczym określonych w obowiązującej ustawie. Wraz z wejściem w życie ustawy, tj. od 1 stycznia 1934 r., ustały uprawnienia podatkowe dozorów kościelnych i reprezentacji parafialnych. Prawo do zarządu majątkiem kościelnym posiadały rady parafialne, zaś w sprawie podatków powołane przez ustawę organy [tamże, 38].

Ustawa o składkach obowiązywała na całym terytorium Rzeczypospolitej z wyjątkiem województwa śląskiego (art. 19). Śląsk z uwagi na swoją autonomiczność posiadał własne przepisy partykularne, które regulowały prawo patronatu. Zgodnie z art. 4 Statutu Organizacyjnego Województwa Śląskiego, sprawy wyznaniowe (w tym patronaty) z wyłączeniem przepisów międzynarodowych (Konkordatu) były zastrzeżone dla Sejmu Śląskiego [Dąbrowski 1937, 265].

²⁷ Uchylona została m.in. ustawa o konkurencji kościelnej z dnia 15 sierpnia 1866 r. z wyjątkiem przepisów o udziale patrona (datku patronackiego).

3. Prawo patronatu według orzecznictwa Najwyższego Trybunału Administracyjnego i Sądu Najwyższego

Zgodnie z orzeczeniem Najwyższego Trybunału Administracyjnego z dnia 10 października 1928 r.²⁸, które wydane zostało w sprawie pokrycia kosztów odbudowy spalonej stodoły przez Skarb Państwa, ponieważ patronat nad parafią posiadało państwo, legitymację do wniesienia roszczenia posiadał dozór kościelny, ewentualnie reprezentacja gminy wyznaniowej [Sławski i Sławski 1933, 55-56]. Trybunał stwierdził, że rada parafialna występując z takim roszczeniem, jako instytucja określona tylko w prawie kanonicznym, nie posiada prawa do występowania z roszczeniem świadczenia na rzecz Kościoła wobec parafian i patrona. Ta sama zasada dotyczyła proboszcza tejże parafii²⁹. Kolejny wyrok NTA z dnia 22 października 1928 r.³⁰ określał, że dawne przepisy zachowują pierwotną moc prawną, a uchylone zostały jedynie przepisy sprzeczne z Konkordatem³¹.

²⁸ L. Rej. 4703/27.

²⁹ Zgodnie z wyrokiem Najwyższego Trybunału Administracyjnego [dalej: NTA]: „Wedle art. XXXI Konkordatu prawo patronatu, zarówno państwowego jak i osób prywatnych, pozostaje w mocy aż do nowego układu. Z przepisu tego wynika, że do spraw patronatu mają nadal zastosowanie obowiązujące w tym względnie w czasie zawarcia Konkordatu przepisy, a więc na obszarze b. dzielnicy pruskiej odpowiednie postanowieniu część II tyt. II-go pruskiego ogólnego prawa krajowego, oraz ustawy z dn. 20 czerwca 1875 r. str. 241 Dz.U. Przepisy te powierzają w gminach wyznaniowych katolickich kwestje budowy budynków kościelnych i plebańskich dozorem kościelnym i zależnie od wysokości kosztów, także reprezentacjom gminnym. Pomienione czynniki mają się w szczególności wypowiadać, czy koszta budowy pokryte być mają z majątku kościelnego, przez patrona, czy też przez ogół członków gminy w myśl szczególnych w tym względzie przepisów. Jeśli patron z taką uchwałą się nie zgadza, wówczas po myśli powołanych przepisów ma miejsce polubowne traktowanie sprawy przez wyższą władzę duchowną, a jeśli to nie doprowadzi do wyniku, następuje tymczasowe załatwienie kwestji spornych przez władzę administracyjną, a ostateczne rozstrzygnięcie przechodzi do kompetencji sądowej. Wprawdzie więc wzmiankowane organy samorządu wyznaniowego nie mają prawa wydawania wobec patronów wiążących ich decyzji, w każdym razie jednak powołane są do wypowiedzania się o ich obowiązku i powodowanie przez to w wypadkach sprzeciwiania się temu z strony patronu wspomnianego poprzednio postępowaniu” (tamże).

³⁰ L. Rej. 4704/27.

³¹ NTA swoją tezę wydał zgodnie z art. XXV i IV Konkordatu dowodząc, że przyjęcie takiej interpretacji potwierdza fakt udzielenia pomocy przez władzę cywilną we wszystkich sprawach kościelnych określonych w prawie obowiązującym.

NTA zastrzegł, że przepisy prawa pruskiego określające gminę kościelną i jej właściwość nie są sprzeczne z Konkordatem, ale ograniczył kompetencję rady parafialnej pozbawiając ją prawa określania i pobierania podatków³². Z powyższego orzeczenia wynikały dwie tezy, które sprowadzały się głównie do określania właściwości gminy kościelnej na podstawie obowiązującego prawa oraz jej reprezentacji³³. Późniejsze orzecznictwo Sądu Najwyższego³⁴ potwierdziło interpretację NTA w zakresie pojmowania osobowości prawnej gminy kościelnej i jej reprezentacji [Cichowicz 1933, 35]. W tej kwestii wydane było orzeczenie SN z dnia 31 października 1930 r.³⁵, zgodnie z którym wraz z wejściem w życie Konkordatu gminy kościelne

³² „Z zestawienia następnie przepisów Konkordatu z ustawą pruską z 20 czerwca 1875 r., która obejmuje organizację gminy kościelnej jako osoby prawnej o charakterze publiczno-prawnym z prawem posiadania majątku i organami, które zarządzać mają tym majątkiem oraz ustawy z 14 lipca 1905 r. która przyznaje gminom kościelnym prawo pobierania podatków, wynika wprawdzie, że stan prawny w nich ujęty doznał zmiany, lecz nie został, jak twierdzili w owym procesie powodowie, zupełnie uchylony. Zmiany zaś doznał o tyle, że co do administracji majątków i funduszków kościelnych, utraciły moc prawną przepisy dotychczas obowiązujące, natomiast nie można tego powiedzieć o samej instytucji gminy kościelnej, ani co do niej nie zachodzi żadna sprzeczność między Konkordatem, ani też co do praw przyznanych Kościołowi pobierania podatku na rzecz Kościoła. N.T.A. odmawia jednakże radzie parafialnej, do której należy zarząd administracji majątku kościelnego i jego funduszków, prawa do rozpisywania i pobierania podatku dlatego, że ustawa z 20 czerwca 1875 r. przyznaje to prawo organom w niej do tego upoważnionym, a nie radzie parafialnej, której tylko na mocy prawa kanonicznego przysługuje administracja majątku kościelnego. Ażeby rada parafialna mogła wykonywać prawa przyznane Kościołom co do prawa pobierania podatków, musiałaby co do tego uzyskać uprawnienie dopiero w drodze ustawodawczej” [Cichowicz 1933, 34].

³³ „Na czoło tych wywodów wysunięte zostały w wyroku następujące dwie tezy: 1. Artykuł XXV Konkordatu ze stolicą Apostolską (ustawy z 10 lutego 1925 poz. 501 Dz. Ust.) uchyla tylko te przepisy ustaw pruskich z 20 czerwca 1875 r. Zb. ust. str. 241 i z 14 lipca 1905 Zb. ust. str. 281, które nadają przedstawicielstwu gmin kościelnych prawo zarządzania i administrowania majątkiem kościelnym; 2. Organizacja i zakres działania organów, stanowiących na podstawie przepisów ustaw pr. z 20 czerwca 1875 Zb. ust. str. 241 i 14 lipca 1905 Zb. ust. str. 281 reprezentację gmin kościelnych, jako organów powołanych do uchwalania podatków na potrzeby kościołów parafialnych, mogłyby ulec zmianie tylko w drodze ustawodawczej” [tamże]; zob. także: Sławski 1928, 145-47; por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 16 lipca 2014 r., sygn. akt I ACa 408/14.

³⁴ [dalej: SN].

³⁵ Sygn. akt III. 2. C. 231/30.

przeszły istnieć jako odrębne podmioty, a zwłaszcza jako osoby prawne. Taką interpretację SN wydał zgodnie z art. 1, 16³⁶ i 25 Konkordatu dowodząc, że gminy kościelne mogłyby nadal posiadać osobowość prawną, gdyby taka właściwość przysługiwała jej zgodnie z prawem kanonicznym³⁷. SN określił, że z chwilą wejścia w życie Konkordatu przestały obowiązywać przepisy ustawy z dnia 20 czerwca 1875 r. oraz powszechnego prawa krajowego, o ile nie są sprzeczne z Konkordatem w zakresie ustroju majątku kościelnego oraz gmin kościelnych jako podmiotów prawa majątkowego kościelnego i organów administracyjnych³⁸.

Na tle powyższych rozważań oraz orzecznictwa SN wyłoniła się sprawa reprezentowania Kościoła przez radę parafialną, nie tylko w stosunku do spraw obejmujących zarząd majątkiem kościelnym, ale także zastępstwa w stosunku do patrona. W związku z tym rada posiadała prawo zastępstwa władz kościelnych w sporach z patronem. Głównie chodziło o sprawy związane z nałożeniem ciężarów na patrona i ich wykonywaniem oraz

³⁶ „Konkordat postanawia w art. XVI, że wszystkie osoby prawne kościelne i zakonne mają zgodnie z przepisami prawa powszechnie obowiązującego prawo administrowania swego majątku ruchomego i nieruchomego wedle prawa kanonicznego. - Nie może być wątpliwem, że prawo Kościoła do samodzielnego zarządzania majątkiem kościelnym obejmuje również prawo Kościoła do samodzielnej oceny konieczności budowy w sprawach patronackich” [Müller 1934, 102-104].

³⁷ Por. wyrok SN z dnia 30 czerwca 1933 r., sygn. akt C. III. 108/33. SN zakwalifikował ciężary patronackie do elementów majątku kościelnego i jego zarządu. Dlatego prawo do egzekwowania tych zobowiązań należy do osób prawnych określonych w prawie kanonicznym a nie gminom kościelnym.

³⁸ „[...] Z tych względów powinny aż do nowego układu patronackiego sprawy patronackie być rozstrzygnięte na podstawie przepisów §§ 707, 708, 709, II. 11 powszechnego prawa krajowego, albowiem przepisy te nie są sprzeczne z Konkordatem i stanowią pozatem dostateczną i słuszną podstawę dla przeprowadzenia spraw patronackich. Wobec tego należy ustalić następujące zasady: 1) W sprawach patronackich nie obowiązuje § 40 ustawy z dnia 20 czerwca 1875 o zarządzie majątkiem kościelnym. 2) Prawo z ciężarów patronackich przysługuje jako prawo zarządu majątkiem kościelnym nie gminom kościelnym, lecz interesowanym jednostkom prawa kanonicznego. 3) Władza duchowna powinna zgodnie z § 707 II, 11 powszechnego prawa krajowego konieczność budowy badać i sposób budowy ustalić (§ 707, II. 11 powszechnego prawa krajowego). 4) Władza duchowna powinna poczynić odpowiednie starania celem ugodowego załatwienia sprawy (708, II. 11). 5) O ile sprawa nie da się w sposób ugodowy załatwić, powinna sprawa być rozstrzygnięta przez sądy (§ 709, II. 11, cfr. też § 577, II. 11 . powszechnego prawa krajowego)” [tamże].

stwierdzeniem istnienia, bądź braku, prawa patronatu. Sprawy te podlegały kompetencji sądów. Zdaniem NTA³⁹, w procesach sądowych przeciwko patronowi władzę kościelną mógł reprezentować jedynie organ powołany do zarządu majątkiem kościelnym w ustawie z dnia 20 czerwca 1875 r.⁴⁰ Jednocześnie stwierdził, że takimi organami, zgodnie z tą ustawą oraz ustawą z dnia 14 lipca 1905 r. *o podatku kościelnym*, są dozory i reprezentacje parafialne⁴¹.

Stanowisko określone w orzecznictwie było kwestionowane przez doktrynę⁴², która wyrażała pogląd, że jest dopuszczalne postępowanie polubowne między radą parafialną, reprezentującą władzę kościelną, a patronem, oraz prawo rady parafialnej w zakresie wykonywania swoich obowiązków do przyczynienia się do budowy budynków kościelnych i parafialnych. Dalej udowadniając, że orzecznictwo NTA stworzyło dualizm w zakresie pojmowania reprezentacji władzy kościelnej w obronie jej interesów, tj. w miejsce dozorów kościelnych, które zgodnie z dawnym prawem wyłącznie posiadały taką kompetencję. Dodatkowo umożliwiono ją radom parafialnym wraz z gminami kościelnymi oraz dozorum i radom parafialnym. Sytuacja bezpośrednio dotyczyła patrona, gdy powstał jakikolwiek spór z władzą kościelną.

³⁹ Zob. wyrok NTA z dnia 27 września 1932 r., L. Rej. 4165/29.

⁴⁰ „[...] orzekł bowiem, że dlatego powołane są dotychczas dozory w gminach kościelnych i reprezentacja parafialna, ponieważ czynniki te mają w szczególności się wypowiadać, czy koszta budowy pokryte być mają z majątku kościelnego, przez patrona, czy też przez ogół członków gminy w myśl szczególnych w tym względzie przepisów. Jeżeli patron z uchwałą taką się nie zgadza, wówczas po myśli powołanych przepisów ma miejsce polubowne traktowanie sprawy przez wyższą władzę duchowną, a jeżeli to nie doprowadzi do wyniku, następuje tymczasowe załatwienie kwestji spornej przez władzę administracyjną, a ostateczne rozstrzygnięcie przechodzi do kompetencji sądowej. Wprawdzie więc wzmiankowane organy samorządu wyznaniowego nie mają prawa wydawania wobec patronów wiążących ich decyzji, w każdym jednak razie powołane są do wypowiedania się o ich obowiązku i powodowania przez to w wypadkach sprzeciwiania się temu ze strony patrona wspomnianego poprzednio postępowania. W tym stanie rzeczy uznać należy, że patron ma niewątpliwie prawo żądania, by powzięcie stosownych uchwał i zwracanie się do niego ze strony czynników kościelnych pochodziło od organów powołanych do tego przez ustawę” [Cichowicz 1933, 37].

⁴¹ Zob. wyrok NTA z dnia 20 października 1928 r., L. Rej. 4625/27.

⁴² Zob. Cichowicz 1933, 37-38.

4. Debata parlamentarna w sprawie uregulowania prawa patronatu w prawie krajowym

Prawo patronatu w II Rzeczypospolitej było przedmiotem ożywionej dyskusji w Sejmie⁴³. Pojawiały się propozycje, aby patronat kościelny w Polsce przenieść na gminy parafialne. Podjęta w tej sprawie została nawet stosowna uchwała Sejmu. Zakładała ona zniesienie dotychczasowych patronatów i utworzenie nowych przy gminach parafialnych. Można przyjąć, że z jednej strony uchwała Sejmu podjęta została w duchu prawa kościelnego, które „znosiło” prawo patronatu, a przynajmniej dążyło do jego wygaśnięcia. Z drugiej, uchwała stała w konflikcie z Kościołem katolickim, bowiem przepis uchwały określał utworzenie nowych patronatów przy gminach parafialnych. Spowodowało to wyraźny opór i niezadowolone Kościoła w Polsce. Biskupi wydali w tej sprawie stosowną odezwę o patronacie kościelnym: „Do Pana Prezesa Ministrów w Warszawie! Z powodu uchwały, powziętem na 126 posiedzeniu Sejmu Ustawodawczego z d. 4 marca 1920 r. w sprawie Patronatu Kościelnego, Komitet Biskupów w imieniu Episkopatu Polskiego uważa za swój obowiązek zakomunikować: 1. Ponieważ Kościół oparty na wiekowym doświadczeniu, widząc złe skutki prawa patronatu uznał za konieczne dążyć do zniesienia istniejącego prawa patronatu i zakazał na przyszłość tworzyć nowe patronaty (can. 1450 § 1), 2. ponieważ uchwała Sejmu Ustawodawczego w sprawie patronatu wkracza w wewnętrzne życie Kościoła i jest zamachem na jego wolność, przeto Episkopat oświadcza, że w sprawie patronatu kościelnego stoi i stać będzie na stanowisku kodeksu prawa kanonicznego. Dnia 15 kwietnia 1920 r. Warszawa (podp.) Kardynał E. Dalbor, Prymas”⁴⁴.

Z uwagi na doniosłość wspomnianej debaty o przyszłość prawa patronatu w Polsce, należy przyrzeć się jej bliżej. Odbyła się ona po wniesieniu wniosku poselskiego w sprawie przeniesienia prawa patronatu z właścicieli dóbr tabularnych na przedstawicieli mieszkańców parafii⁴⁵. Komisja sejmowa

⁴³ Zob. *Dookoła Patronatu*, „Przewodnik Katolicki” 26 (1920), nr 12, s. 101; zob. Magiera 2021, 167-91.

⁴⁴ Zob. *Biskupi o patronacie kościelnym*, „Postęp” 30 (1920), nr 110, s. 1.

⁴⁵ Zob. *Sprawozdanie stenograficzne ze 126 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 4 marca 1920 r.*, Polska. Sejm Ustawodawczy (1919-1922), Druk L. Bogusławskiego, Warszawa 1920; *Z Sejmu*, „Postęp” 31 (1920), nr 55, s. 1-2.

wa uznała, że przeniesienie patronatu na ogół parafian jest niedopuszczalne, zgodnie z prawem kanonicznym. Referujący tę sprawę ks. K. Sobolewski stwierdził, że prawo patronatu nie jest zasadą prawną tylko przywilejem. Patronat jako przywilej, mógł być zniesiony, dziedziczony lub przeniesiony w drodze umów lub przywłaszczenia, udowodniając dalej, że prawo obsadzania urzędu proboszczowskiego posiada tylko biskup. Komisja administracyjna aprobując konieczność zniesienia prawa patronatu wniosła odpowiedniej treści rezolucję. Nie zabrakło przy tym także głosów przeciwnych. Poseł J. Putek zaapelował o zatrzymanie prawa patronatu dla osób świeckich i uregulowaniu prawa patronatu w ustawie, która gwarantowałaby prawo prezenty na urząd kościelny gminom parafialnym. Innym rozwiązaniem był wniosek zgłoszony przez ks. E. Okonia, który postulował przygotowanie projektu ustawy o powstaniu parafialnych komitetów kościelnych wybieranych przez parafian, które za zgodą kościelną miałyby wpływ na obsadzanie urzędu proboszczowskiego⁴⁶. Ostatecznie Sejm przegłosował, jedynie trzema głosami, rezolucję o odebraniu prawa patronatu właścicielom ziemskim i przeniesieniu na gminy wiejskie⁴⁷. Przegrała w głosowaniu opcja o odebraniu patronatu właścicielom ziemskim i jego zniesieniu.

Wnioski

Po przeprowadzeniu analizy przepisów prawa świeckiego dotyczącego prawa patronatu w II Rzeczypospolitej można wyprowadzić następujące wnioski:

- 1) rodzące się państwo polskie, zderzając się z problemem unifikacji prawa, wzięło pod uwagę także sprawy ściśle łączące się z Kościołem, w tym prawo patronatu,
- 2) uregulowania państw zaborczych dotyczące prawa patronatu obowiązywały na ziemiach polskich do momentu wydania w tym przedmiocie nowego prawa,
- 3) w okresie II Rzeczypospolitej występował dualizm w zakresie regulacji prawa patronatu. Z jednej strony Konstytucja z 1921 r. gwarantowała Kościołowi w Polsce posługiwanie się własnym prawem, tj. prawem

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ Zob. *W sprawie patronatu kościelnego*, „Postęp” 31 (1920), nr 61, s. 1.

- kanonicznym, w którym uregulowano prawo patronatu, z drugiej strony, w poszczególnych częściach kraju obowiązywały w tym przedmiocie dotychczasowe przepisy byłych państw zaborczych,
- 4) zawarcie układu między Rzeczpospolitą Polską a Stolicą Apostolską określającego główne założenia kształtowania się wspólnych relacji było możliwe dzięki uchwaleniu Konstytucji Marcowej z 1921 r. (art. 114). Jednocześnie Konstytucja gwarantowała, że Kościół katolicki rządzi się własnym prawem, tj. także w zakresie prawa patronatu,
 - 5) Konkordat nie określił w pełni zakresu prawa patronatu w Rzeczypospolitej. W art. 21 uregulowano prawo patronatu, zawężając je jedynie do przywileju prezenty. Jednocześnie zapisano zapowiedź zajęcia się prawem patronatu w przyszłości. Oznacza to, że problem unifikacji regulacji prawa patronatu nie został rozwiązany,
 - 6) uregulowanie prawa patronatu w Konkordacie wskazuje, że była to instytucja ważna dla obu stron, a szczegółowe zajęcie się tą kwestią tylko odsunięto w czasie,
 - 7) przepisy o prawie patronatu występowały w ustawodawstwie świeckim. Prawo patronatu przysługujące państwu było szczególnie chronione zgodnie z ustawą z 1919 r. *o utworzeniu Prokuraturii Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej*. Na szczególną uwagę zasługuje ustawa z 1932 r. *o składkach na rzecz Kościoła katolickiego*, w której uregulowano sytuację prawną patronów, tj. datku patronackiego. Ponadto, w województwie śląskim obowiązywały przepisy świeckie regulujące prawo patronatu,
 - 8) zgodnie z zawartym Konkordatem z 1925 r. i w związku z Konstytucją Marcową z 1921 r. Kościół katolicki rządził się własnym prawem. Spowodowało to przestrzeganie w praktyce prawa państwowego i kościelnego w zakresie prawa patronatu. Na tym tle dochodziło do sytuacji spornych i różnych interpretacji. Najważniejsze znaczenie odegrało orzecznictwo Sądu Najwyższego i Najwyższego Trybunału Administracyjnego,
 - 9) występowanie przepisów o prawie patronatu w prawie świeckim świadczy niewątpliwie o tym, że nie należy tego prawa wyłącznie łączyć z prawem kościelnym,

- 10) prawo patronatu było przedmiotem ożywionej dyskusji w parlamencie w 1920 r. Przykładem jest debata sejmowa o przyszłości prawa patronatu w Polsce podjęta w dniu 4 marca 1920 r. podczas 126 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego. Na tym posiedzeniu posłowie przegłosowali uchwałę o odebraniu prawa patronatu właścicielom ziemskim i przeniesieniu na gminy wiejskie,
- 11) można postawić tezę, że podjęte działania legislacyjne dotyczące prawa patronatu w prawie świeckim mogłyby doczekać się wydania stosownych przepisów, gdyby nie wybuch II wojny światowej. Nie doszło przecież do realizacji postanowień Konkordatu, tj. zawarcia nowego układu między państwem a Stolicą Apostolską, który miał uregulować prawo patronatu.

PIŚMIENNICTWO

- Abraham, Władysław. 1926. „Studja wstępne o konkordacie Stolicy apostolskiej z Rzeczpospolitą Polską.” *Nova Polonia Sacra* II:135-89.
- [brak inf. o autorze]. 1920. „Biskupi o patronacie kościelnym.” *Postęp* 30, nr 110:1.
- [brak inf. o autorze]. 1920. „Dookoła Patronatu.” *Przewodnik Katolicki* 26, nr 12:101.
- [brak inf. o autorze]. 1920. „W sprawie patronatu kościelnego.” *Postęp* 31, nr 61:1.
- [brak inf. o autorze]. 1920. „Z Sejmu.” *Postęp* 31, nr 55:1-2.
- Cichowicz, Ludwigo. 1933. „Rozważania na temat: 1. Wpływu Konkordatu na ustawodawstwo w b. dz. p. w dziedzinie kościelnej; 2. Ustawy z 17 marca 1932 r. o składkach na rzecz Kościoła Katolickiego - D U R P. nr. 35 poz. 358.” *Czasopismo Adwokatów Polskich: Dział Województw Zachodnich VII*, nr 3-4:33-56.
- Dąbrowski, Włodzimierz. 1937. *Poradnik prawniczy dla prac ustawodawczych Sejmu Śląskiego i jego komisyj*. Katowice: Sejm Śląski.
- Glinkowski, Benedykt. 2007. „Regulacje prawne polskich konkordatów z roku 1925 i 1993 w odniesieniu do mienia nieruchomego Kościoła katolickiego.” *Poznańskie Studia Teologiczne* 21:177-97.
- Jaworski, Władysław L. 1920. *Prawa Państwa Polskiego* (Zeszyt IV. Prawo agrarne). Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza.
- Kumaniecki, Kazimierz W. 1920. *Ustrój państwowych władz administracyjnych na ziemiach polskich*. Kraków: Leon Frommer.
- Kumaniecki, Kazimierz W. 1930. „Administracja wyznaniowa.” W *Polskie prawo administracyjne w zarysie*. Cz. I, red. Kazimierz W. Kumaniecki, Bohdan Wasiutyński, i Jerzy Panejko, 205-44. Kraków: Księgarnia Powszechna.

- Laniewski, Ludwik, i Euzebiusz Kopystiański. 1933. *Kościół katolicki w ustawodawstwie polskim*. Tarnopol: Nakładem i drukiem Drukarni Podolskiej w Tarnopolu.
- Lisowski, Zygmunt. 1933. *Kodeks cywilny obowiązujący na ziemiach zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej*. Wyd. II. Poznań: Wojewódzki Instytut Wydawniczy.
- Magiera, Paweł. 2021. „Kwestia zniesienia prawa patronatu w debacie parlamentarnej Sejmu Ustawodawczego w 1920 r.” *Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym* 59, nr 3:167-91.
- Müller, Antoni. 1934. „Prawo patronatu po wejściu w życie Konkordatu.” *Miesięcznik Kościelny* 49, nr 4:100-104.
- Sławski, Jan, i Stanisław Sławski. 1933. „Sprawy administracyjne. I. Kwestja budowy budynków kościelnych i plebańskich i kwestja ponoszenia, płacących z tem, kosztów przez osoby do tego zobowiązane, wychodzi poza zakres zarządu majątkiem kościelnym. II. Legitymacja do występowania wobec patrona z żądaniami dotyczącymi budowy budynków kościelnych i plebańskich służy dozorem kościelnym wzgl. reprezentacjom gmin wyznaniowych.” *Czasopismo Adwokatów Polskich: Dział Województw Zachodnich VII*, nr 3-4:55-56.
- Sławski, Stanisław. 1928. „Orzecznictwo. Sprawy administracyjne.” *Czasopismo Adwokatów Polskich: Dział Województw Zachodnich II*, nr 12:145-47.
- Windakiewicz, Józef. 1926. *Ustawa o postępowaniu sądowem w cywilnych sprawach spornych: (procedura cywilna) obowiązująca na ziemiach b. zaboru austriackiego tudzież na Spiszu i Orawie i Ustawa zaprowadzająca procedurę cywilną: (ustawa wprowadzająca)*. Warszawa: Księgarnia F. Hoesicka.